СТВОРЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ З ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ЯК ПРОВІДНА ТЕНДЕНЦІЯ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

ГРИШАК С. М.

УДК [37:305]:342.722

ПРОВІДНА теза, що пронизує міжнародні та європейські документи у сфері забезпечення гендерної рівності: „Нерівність більшою мірою є наслідком недостатньої інформованості, ніж навмисно спричиненими неправильними діями” (Рада Європи), спонукає все міжнародне співтовариство, включаючи й пострадянські країни, на актуалізацію ідеології гендерної рівності й розвиток гендерної освіти як невід'ємного складника системи освіти в кожній країні. На національному рівні гендерна освіта має сприяти поширенню гендерної ідеології, зокрема обізнаності про гендерну рівність, шляхом упровадження гендерного підходу в навчально-виховний процес, що, перш за все, передбачає включення питання рівності статей у якості основних цілей у законодавство про освіту. Отже, вивчення досвіду пострадянських країн у створенні нормативно-правової бази з гендерної рівності, що забезпечує розвиток гендерної освіти у вищій школі, зумовлює актуальність статті.

Міжнародні зобов'язання пострадянських країн щодо проведення послідовної державної політики із забезпечення рівності між жінками та чоловіками зумовили створення спеціального законодавства з гендерної рівності, що має слугувати значущим доповненням нормативно-правової бази системи вищої освіти, у якому не тільки закріплюється правовий статус гендерних відносин на основі принципу рівних прав і можливостей, але й визначаються певні засади політики держави в напрямі поширення гендерної ідеології.

У науковій літературі досвід державного забезпечення рівності жінок і чоловіків розглянуто в студіях вітчизняних науковців і дослідників з інших пострадянських країн. Питання реалізації принципу рівноправності статей у національному законодавстві розв'язано в працях Л. Воліної, І. Чуткової (РБ), А. Артикової, Е. Кагазбаєвої, Г. Тленчієвої (Казахстан), Н. Ташпаєвої (Киргизстан), Ю. Гузевічуте, В. Двілайтіса (Литва), О. Вороніної, Л. Завадської (РФ), Н. Кургановської та Г. Тансикбаєвої (РУз), Н. Болотіної, Р. Майор, А. Олійник, О. Пархоменко (Україна) та ін. У сфері освіти, зокрема й вищої, гендерні аспекти національної державної політики вивчають дослідники з Білорусі (В. Саскевич), Вірменії (В. Осипов), Казахстану (М. Кушнір), Киргизстану (Т. Ісакунова), Молдови (В. Бодруг-Лунгу), Росії (І. Двалі, Л. Штильова), України (Т. Дороніна) та ін.

Проте результати здійсненої нами аналітичної роботи засвідчують відсутність досліджень порівняльного характеру, де предметом зіставлення було б нормативно-

правове забезпечення розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн. Отже, під час вивчення й наукового аналізу нормативно-правових засад із гендерної рівності в системі вищої освіти маємо за мету виявити національні особливості у створенні гендерно зорієнтованої законодавчої бази, що забезпечує розвиток гендерної освіти в країнах пострадянського простору.

З самого початку отримання незалежності майже в усіх пострадянських країнах ми спостерігаємо загальну тенденцію створення спеціальної законодавчої та нормативно-правової бази з гендерної рівності, що виявляється в прийнятті більшістю країн у різні роки, під різними назвами та в різній редакції спеціальних законів про гендерне рівноправ'я та гендерно зорієнтованих стратегічних документів (концепцій, стратегій, програм і планів дій із просування гендерної рівності), у яких окреслено напрями гендерної політики держави, зокрема й у галузі гендерної освіти. Утім зазначена вище тенденція в тій чи тій країні пострадянського простору має свої специфічні прояви. У таблиці 1 представлено дані про наявність національних законів та стратегічних документів, які забезпечують нормативно-правове підґрунтя для реалізації гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн.

Таблиця 1

Національні закони та стратегії у сфері просування гендерної рівності, що забезпечують нормативно-правове підґрунтя для розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн

Країни пострадянського простору	Закони щодо забезпечення гендерної рівності	Стратегії, концепції, програми та плани дій	Цільове просування ГО: нормативні акти
Азербайджан	+	?	+
Білорусь	не ухвалено	+	?
Вірменія	+	+	?
Грузія	-	+	?
Естонія	+	не ухвалено	?
Казахстан	+	+	?
Киргизстан	+	+	?
Латвія	не ухвалено	+	?
Литва	+	+	+
Молдова	+	+	?
Росія	не ухвалено	не ухвалено	+
Таджикистан	+	+	?
Туркменістан	+	+	?
Узбекистан	не ухвалено	?	?
Україна	+	+	+

«+» передбачає гендерну освіту;
«-» не передбачає
«?» немає даних

Як бачимо з таблиці, з п'ятнадцяти пострадянських країн спеціальні закони про гендер не рівноправ'я мають одинадцять. Аналіз джерельної бази доводить, що однією з перших країн, хто прийняв такий закон, була Литва (1998 р.). У період з 2002 до 2013 рр. закони про рівні можливості жінок і чоловіків у різній редакції та з різним формулюванням було прийнято в усіх країнах Закавказзя, двох прибалтійських країнах (крім Латвії), двох східноєвропейських (крім Білорусі), чотирьох країнах Центральної Азії (крім Узбекистану), не ухвалено закон на федеральному рівні в Росії. Отже, чотири пострадянські країни на цей час не мають спеціального закону про забезпечення гендерного рівноправ'я, що зумовлено різними причинами. У Латвії цей закон не розглянуто через доволі ґрунтовну

нормативну базу щодо рівноправності жінок і чоловіків, де принцип недискримінації включено до законодавчих актів у конкретних сферах життєдіяльності суспільства. У Росії та Білорусі, тим не менш, він існує на рівні законопроекту, прийняття якого відкладається через поширення шовіністських та традиціоналістських поглядів і настроїв у суспільствах, в Узбекистані, за словами С. Айвазової: „самі поняття „гендер", „гендерне рівноправ'я" опинилися ніби поза законом – вони практично не використовуються" [1, с. 15].

Зазначимо, що всі пострадянські країни ратифікували *Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок*. На її основі майже повсюди розроблено спеціальні стратегічні програми щодо досягнення рівності жінок і чоловіків, у яких провідне місце займають розділи, пов'язані з освітою. І хоча в деяких країнах не розроблено єдиного комплексного плану із забезпечення гендерної рівноправності, відповідні заходи включаються урядами цих країн у певні конкретні політичні документи.

Аналіз ухвалених національних законів і стратегій у сфері гендерної рівності показав, що законодавство всіх пострадянських країн, закріплюючи правовий статус гендерних відносин у політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства на основі принципу рівних прав і можливостей та принципу недискримінації, в освітній сфері регламентує їх у доступі жінок і чоловіків до всіх рівнів освіти, зокрема вищої.

Питанню гендерної освіти в законах про гендерне рівноправ'я загалом приділено менше уваги, ніж у стратегічних і програмних документах щодо забезпечення гендерної рівності. Термін „гендерна освіта" трапляється лише у відповідному законі Республіки Казахстан, де державою гарантується її отримання. У п'яти країнах, включаючи Україну (Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан), серед напрямів державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, визначено виховання й пропаганду культури гендерної рівності та поширення просвітницької діяльності в цій сфері. У низці законів (Естонія, Литва, Молдова, Таджикистан), зокрема і в законі України, на навчальні заклади покладаються: зобов'язання в просуванні рівності жінок і чоловіків шляхом розробки дидактичних матеріалів та навчальних програм відповідно до принципу гендерної рівності; проведення досліджень із гендерної проблематики; включення гендерного виховання в систему виховання як невід'ємної її частини; підготовка та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка; включення спеціальних навчальних гендерних курсів. У Вірменії завдання щодо організації інформаційно-пропагандистської роботи з гендерної рівності та тренінгів з основ гендерних знань покладається на державний уповноважений орган у сфері гендерної політики. Аналіз законів про гендерне рівноправ'я засвідчує, що найменшою мірою питання гендерної освіти включено в закон Азербайджанської Республіки (відповідність підручників принципам гендерної рівності) і зовсім ігнорує питання поширення гендерних знань закон Грузії.

У доповнення до законів про забезпечення рівності жінок і чоловіків у національних стратегіях (програмах, планах дій) поставлено конкретні завдання гендерної політики держави у сфері освіти, характерним для всіх пострадянських країн яких є

впровадження гендерного підходу у сфері освіти й підвищення свідомості щодо гендерної рівності. Загалом питання щодо гендерної освіти в різних обсягах і формах уключено майже до всіх ухвалених документів, однак способи щодо її реалізації відрізняються.

Так, інтеграцію гендерної освіти як обов'язкового компонента в навчальні плани на всіх рівнях освітньої системи визначено у Вірменії та Казахстані, при цьому в останньому для авторів і викладачів елективних курсів профільної підготовки передбачається розробка єдиного тесту гендерної компетентності; запровадження гендерних аспектів у навчально-методичні матеріали навчальних закладів установлено в Киргизстані й Таджикистані; розробка окремих тем із питань гендерної рівності та їх *включення до навчальних програм* освітніх установ (від дошкільних до вищих навчальних закладів) і відповідно розробка спеціального гендерного курсу для вчителів передбачається в Латвії; у Білорусі система гендерної освіти та просвіти, крім підготовки навчальних курсів, зокрема для працівників у сфері освіти, включає й організацію конкурсів студентських робіт із питань гендерної рівності та включення інформації з питань гендерної рівності в навчальні посібники з навчальних предметів; у Грузії заплановано впровадження гендерного підходу в систему формальної та неформальної освіти задля зміни гендерних стереотипів на всіх рівнях освітньої системи й формування нових уявлень, орієнтованих на гендерну рівність; у Литві посилено вимоги до підручників і навчальних матеріалів, критерієм до змісту яких є недискримінаційне ставлення до жінок і чоловіків; у Латвії до розробки гендерних програм передбачено залучати якомога більшу кількість установ і громадськість.

В Україні до 2016 року діяла *Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року* (2013), один із розділів якої був присвячений „виконанню на постійній основі робіт із запровадження гендерних підходів у систему освіти". Серед заходів, запланованих *Державною програмою*:

1) розробка та затвердження плану проведення гендерної експертизи підручників і навчальних планів;

2) розробка плану підвищення кваліфікації педагогічних працівників із включенням до нього програми або компоненти з питань гендерної рівності;

3) розроблення навчальних планів для вищих навчальних закладів, закладів післядипломної освіти із включенням до них навчальних курсів, тематичних занять із питань гендерної рівності;

4) проведення навчання для педагогічних працівників та науковців вищих навчальних закладів.

Зауважимо, що Україна, на відміну від інших країн пострадянського простору (за винятком Литви), має чіткий державний план розвитку гендерної освіти, підтриманий цільовими документами, свідченням чого є спеціально розроблена *Стратегія упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти „Освіта: гендерний вимір – 2020"*, у якій визначено базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження й реалізації державної політики гендерної рівності та недискримінації в освіті [2, с. 7]. Однак, на жаль, як відзначає Т. Дороніна, стратегія й „досі знаходиться в стані проекту" [3, с. 21].

Вивчення та наукове осмислення законодавчої й нормативно-правової бази

вищої школи дозволяє виявити провідну тенденцію, характерну для всіх пострадянських країн, яка пов'язана зі створенням гендерно зорієнтованого законодавчого підґрунтя, що забезпечує розвиток гендерної освіти: спеціальні закони про гендерне рівноправ'я та гендерно зорієнтовані стратегічні документи (концепції, стратегії, програми і плани дій із просування гендерної рівності). На основі їх порівняльного аналізу встановлено національні *особливості,* притаманні тій чи тій країні або групі країн пострадянського простору: 1) відсутність спеціальних законів у сфері забезпечення рівності жінок і чоловіків, що спричинено і супротивом законотворців, які налаштовані традиціоналістськи (Білорусь, Росія, Узбекистан), і включенням норм гендерної рівності в чинне законодавство (Латвія); 2) відсутність одностайності в законодавстві щодо реалізації гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн: від інтеграції її як обов'язкового компонента (Вірменія, Казахстан), включення курсів у навчальні плани вишів та курси підготовки викладачів (Білорусь, Латвія, Україна), розробки єдиного тесту гендерної компетентності (Казахстан), запровадження гендерних питань у навчально-методичні матеріали (Естонія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан) до видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка (Азербайджан, Литва) або навіть повного ігнорування питань гендерної освіти (Туркменістан, Узбекистан); 3) цільове просування гендерної освіти шляхом розробки державних стратегій її розвитку (Литва, Україна).

Перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні тенденції, пов'язаної з удосконаленням нормативно-правової бази, що регулює відносини в системі вищої освіти, відповідно до міжнародних стандартів рівності жінок і чоловіків.

Література

1. **Айвазова С. Г.** Трансформация гендерного порядка в странах СНГ: институциональные факторы и эффекты массовой политики / С. Г. Айвазова // Женщина в российском обществе. – 2014. – № 4. – С. 11 – 23.

2. **Стратегія** упровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти „Освіта: гендерний вимір – 2020” (Проект) // Гендерна парадигма освітнього простору / за заг. ред. Дороніної Т. О. – Кривий Ріг : ВЦ КДПУ, 2016. – № 3 – 4. – С. 7 – 21.

3. **Дороніна Т.** Коментар до Стратегії „Освіта: гендерний вимір – 2020” / Тетяна Дороніна // Гендерна парадигма освітнього простору / за заг. ред. Дороніної Т. О. – Кривий Ріг : ВЦ КДПУ, 2016. – № 3 – 4. – С. 21 – 22.

References

1. **Aivazova, S. G**. (2014)/ Transformatsiya gendernogo poryadka v stranakh SNG: institutsionalnye faktory i effecty massovoy politiki. *Zhenschina v rossiyskom obschestve*, 4, 11-23 [in Russian].

2. **Strategiya** uprovadzhennya gendernoi rivnosti ta nedyskryminatsii u sferi osvity “Osvita: genderny vymir – 2020” (Proekt) (2016). *Genderna paradygma osvitniogo prostoru*, 3 – 4, 7 – 21 [in Ukrainian].

3. **Doronina, T.** (2016)/ Komentar do Strategii „Osvita: genderny vymir – 2020”. *Genderna paradygma osvitniogo prostoru*, 3 – 4, 21 – 22 [in Ukrainian].

* * *

Гришак С. М. Створення нормативно-правової бази з гендерної рівності як провідна тенденція розвитку гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн

У статті встановлено провідну тенденцію розвитку гендерної освіти у вищій школі, пов'язану зі створенням гендерно зорієнтованої законодавчої бази в пострадянських країнах. Порівняльний аналіз гендерного законодавства виявив національні *особливості,* притаманні тій чи тій країні або групі країн пострадянського простору: 1) відсутність спеціальних законів у сфері забезпечення рівності жінок і чоловіків, що спричинено і супротивом законотворців, які налаштовані традиціоналістськи (Білорусь, Росія, Узбекистан), і включенням норм гендерної рівності в чинне законодавство (Латвія); 2) відсутність одностайності в законодавстві щодо засобів реалізації гендерної освіти у вищій школі пострадянських країн: від інтеграції її як обов'язкового компонента (Вірменія, Казахстан), включення спецкурсів у навчальні плани вишів та курси підготовки викладачів (Білорусь, Латвія, Україна), розробки єдиного тесту гендерної компетентності (Казахстан), запровадження гендерних питань у навчально-методичні матеріали (Естонія, Киргизстан, Молдова, Таджикистан) до видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка (Азербайджан, Литва) або навіть повного ігнорування питань гендерної освіти (Туркменістан, Узбекистан); 3) цільове просування гендерної освіти шляхом розробки державних стратегій її розвитку (Литва, Україна).

Ключові слова: гендерно зорієнтована законодавча база, гендерна освіта, пострадянські країни, порівняльний аналіз.

Гришак С. Н. Создание нормативно-правовой базы по гендерному равенству как ведущая тенденция развития гендерного образования в высшей школе постсоветских стран

В статье установлена ведущая тенденция развития гендерного образования в высшей школе, связанная с созданием гендерно-ориентированной законодательной базы в постсоветских странах. Сравнительный анализ гендерного законодательства выявил национальные особенности, свойственные той или иной стране или группе стран постсоветского пространства: 1) отсутствие специальных законов в области обеспечения равенства женщин и мужчин, что вызвано сопротивлением как традиционалистски настроенных законотворцев (Беларусь, Россия, Узбекистан), так и включением норм гендерного равенства в имеющееся законодательство (Латвия); 2) отсутствие единогласия в законодательстве относительно средств реализации гендерного образования в высшей школе постсоветских стран: от интеграции его в качестве обязательного компонента (Армения, Казахстан), включения спецкурсов в учебные планы вузов и курсы подготовки преподавателей (Беларусь, Латвия, Украина), разработки единого теста гендерной компетентности (Казахстан), внедрение гендерных вопросов в учебно-методические материалы (Эстония, Кыргызстан, Молдова, Таджикистан) до издания учебников, учебных пособий, свободных от стереотипных представлений о роли женщины и мужчины (Азербайджан, Литва) или даже полного игнорирования вопросов гендерного образования

(Туркменистан, Узбекистан); 3) целевое продвижение гендерного образования путем разработки государственных стратегий ее развития (Литва, Украина).

Ключевые слова: гендерно-ориентированная законодательная база, гендерное образование, постсоветские страны, сравнительный анализ.

Hryshak S.M. Creation of Legal Framework on Gender Equality as the Leading Tendency for Gender Education Development in the Post-Soviet Countries Higher School

The article shows the leading tendency of gender education development in higher education, that is connected with the creation of a gender-oriented legal framework in the post-Soviet countries. Comparative analysis of gender legislation revealed nation-specific peculiarities of a country or a group of post-Soviet countries. Firstly, some countries have no special laws in the field of gender equality because of these reasons: the resistance of traditionalist legislators (Belarus, Russia, Uzbekistan) as well as the inclusion of gender equality norms in the existing legislation (Latvia). Secondly, legal framework demonstrates lack of shared vision on gender education implementation into the post-Soviet countries higher school. Analysis shows that gender education must be integrated as an obligatory component (Armenia, Kazakhstan) or as optional courses into university curricula and teacher training courses (Belarus, Latvia, Ukraine). One country suggests the development of a gender competence test (Kazakhstan), another does introduction of gender issues in teaching materials (Estonia, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan). There are countries to propose review of all textbooks and elimination of gender stereotypes from them (Azerbaijan, Lithuania). And gender education issues are completely ignored in higher school legal framework (Turkmenistan, Uzbekistan). Thirdly, gender education is promoted through the development of state gender education strategies (Lithuania, Ukraine).

Keywords: gender-oriented legislative base, gender education, post-Soviet countries, comparative analysis.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2017 р.
Прийнято до друку 21.11.2017 р.
Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.